

Marcin Gacek

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Ja, My, Oni?

Socjolog, społeczeństwo, perspektywa obserwatora (nie) zaangażowanego

Zaszczycony zaproszeniem do zabrania głosu w wielogłosie na temat XVII-ego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego pragnę podkreślić, że niezmiernie cenię sobie obecność w tak znakomitym gronie.

Temat Zjazdu *JA, MY, ONI? podmiotowość, tożsamość, przynależność* jest wyzwaniem dla współczesnej socjologii. Przejawia się ono w pytaniu, jak ta dyscyplina naukowa (wraz z subdyscyplinami) może odnaleźć się w samym *oku szalejącego cyklonu* rewolucji informatycznej. Dokładnie w przeddzień jej kwantowej, kolejnej fali, która zwielokrotni możliwości komputerów. Już dzisiaj technologie zmieniają *DNA tkanki społecznej* od życia osobistego (sztuczna inteligencja, bio-roboty) poprzez rozwój *Galaktyki Internetu* (Castells 2003: *passim*) wpływającej na sferę zawodową jednostek, ekonomiczno-społeczną i polityczną (Gacek, 2004, s. 345–355). Rozproszona, ale dająca się za pomocą algorytmów sterować komunikacja masowa stała się nową/starą alchemią ziszczającą sen o deszczu złota spadającym na wybrańców wiedzy. Prowadzi to do np. akceptacji inwigilacji społeczeństwa wyrażanej jeszcze ostrożnie przez niektóre środowiska naukowe (por. Kosiński, 2019, s. 72). Czyż nie są to daleko idące przekształcenia podmiotowości, tożsamości i przynależności w otaczającej nas rzeczywistości? Przemiany te prowadzą do istotnych zmian aksjologicznych, prawnych czy ustrojowych, tzn. kryzysu demokracji liberalnej. Socjolog jako naukowiec, obywatel, komentator stanął przed dramatycznym wyzwaniem czy wszystkie te role można połączyć, czy też z jednej lub dwóch trzeba zrezygnować. Z bycia obywatelem nie sposób się zwolnić. Można jedynie dokonać – znanego w historii nauk społecznych i humanistycznych od tysiącleci – aktu dobrowolnego zdystansowania się od sfery publiczno/politycznej i przejść w stan świadomego zawieszenia – biernej *apatii*.

Jak uprawiać socjologię we współczesnym świecie przyspieszenia kwantowego? Sięgnąć do twardej socjologii czy też skłonić się w stronę miękkiej takiej, jak Arona czy Goffmana? Wydaje się, że w iście kantowski sposób można te dwa podejścia połączyć.

Nie podejmę się rzecz jasna rozstrzygnięcia tego fundamentalnego problemu. Chciałbym jedynie przedstawić subiektywne świadectwo tego, co dla mnie oprócz innych ważkich problemów socjologicznych było najbardziej interesujące w czasie wrocławskiego Zjazdu.

Skupię się na dwóch wydarzeniach. Pierwsze to sympozjum S07 poświęcone tematyce socjologa jako komentatora rzeczywistości. Drugie – i na nim się najbardziej skoncentruję – to grupa tematyczna, w której osobiście brałem udział zatytułowana *Od socjologii wojska i wojny do socjologii grup dyspozycyjnych i bezpieczeństwa*.

Duże zainteresowanie i kontrowersje wzbudziło sympozjum zatytułowane *Komentatorzy czy współkreatorzy życia społecznego. Zaangażowanie publiczne i medialne polskich socjologów* moderowane przez dra Tomasza Peciakowskiego. Prelegentami byli dr hab. Krzysztof Łęcki, dr hab. Wojciech Misztal, dr hab. Krzysztof Wielecki i prof. Andrzej Zybertowicz. Sympozjum stało się sceną starcia nie tylko prądów socjologicznych, ale i osobowości akademickich. Zderzyły się merytoryczne argumenty socjologiczne i aksjologiczne z żywiołową refleksją socjologiczną wspartą umiejętnym wykorzystaniem narzędzi retorycznych. Łączenie ról społecznych socjologa akademickiego, komentatora życia społecznego, urzędnika państwowego i polityka wzbudza żywe kontrowersje w społeczności akademickiej. Najistotniejsze pytanie, na które próbowali odpowiedzieć dyskutanci to czy istnieje instytucja zupełnie obiektywnego komentatora-socjologa. Jedną z odpowiedzi było przytoczenie określenia autorstwa socjologa francuskiego Raymonda Arona – *obserwatora zaangażowanego*.

Drugim wybranym do przedstawienia przez piszącego tego słowa wydarzeniem socjologicznym była dwudniowa grupa tematyczna G.65 zatytułowana *Od socjologii wojska i wojny do socjologii grup dyspozycyjnych i bezpieczeństwa*. Rozważania socjologów skoncentrowały się w pierwszym dniu na przedstawieniu historii rozwoju teorii i metodologii badań empirycznych od socjologii wojny i wojska do socjologii bezpieczeństwa (w tym grup dyspozycyjnych). Jak podkreślali moderatorzy grupy dr hab. Jan Maciejewski prof. UW, dr Piotr Pieńkowski oraz dr hab. Adam Kołodziejczyk wszystkie wystąpienia w dwudniowych obradach charakteryzowały się wysokim poziomem merytorycznym. W pierwszym dniu uwagę słuchaczy przykuło wystąpienie prof. Danuty Walczak-Duraj, która zwróciła uwagę na ograniczenia i wyzwania stojące przed badaczami socjologii grup dyspozycyjnych. Prelegentka dokonała swoistej *enumeracji* problemów w badaniach grup dyspozycyjnych na gruncie wielu teorii socjologicznych. Od teorii wymiany poczynając, poprzez teorie interakcjonistyczną, na socjologii fenomenologicznej kończąc. W drugim dniu dr hab. Jadwiga Mazur prof. UP zwróciła uwagę na zjawisko wykluczenia społecznego, które może – w wyniku frustracji i braku perspektyw dużych grup społecznych – stać się przyczyną zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Ciekawym wkładem w perspektywę badawczą socjologii bezpieczeństwa było wystąpienie dr hab. Urszuli Soler przedstawiającej Legię Akademicką jako instytucję tworzącą studenckie rezerwy czasu wojny. Ze zrozumiałych względów zabraknie tutaj miejsca na chociażby skrótowe wspomnienie wszystkich występujących, za co prelegentów gorąco przeproszam. W tym miejscu odsyłam do publikacji pozjazdowych, jak i abstraktów znajdujących się na stronie XVII Zjazdu PTS we Wrocławiu.

Socjologia wojny w myśli Raymonda Arona. *Penser la guerre, Clausewitz*

Wstęp

Szukając źródeł socjologii bezpieczeństwa oraz – używając terminologii nestora tej subdyscypliny prof. Maciejewskiego – socjologii grup dyspozycyjnych, do których dostęp jest ze zrozumiałych względów utrudniony (Maciejewski, 2014, s. 58),¹ sięgnąłem do teorii socjologii wojny Raymonda Arona, z której narodziła się później socjologia stosunków międzynarodowych. Jej fundamentalnym dziełem jest *Pokój i wojna między narodami* (Aron 1995: passim). Dokonując analizy fragmentów innego dzieła francuskiego socjologa *Penser la guerre, Clausewitz*, sugerowałem się refleksją prof. Łagowskiego, iż w czasach łamiącego się porządku post-jałtańskiego warto pomyśleć o wojnie, a jeśli tak to z kim jak nie z Clausewitzem (Łagowski, 2014, passim). Idąc tropem krakowskiego filozofa, pomyślałem, że jeśli analizować Clausewitza to z tylko w socjologicznej interpretacji Raymonda Arona. Celem niniejszego skrótowego artykułu/komunikatu jest ukazanie podstawowych elementów socjologii wojny zawartej w *Penser la guerre, Clausewitz*.

I. Pomiędzy Tukidydesem a Clausewitzem

Francuski socjolog (Aron, 2007, passim; Aron, 2002, passim; por. Gacek, 2013, s. 85–102), analizując Clausewitza wykorzystuje metodę, którą nazwałem „kluczem Tukidydesa”. Helleński wódz, polityk, ojciec historii krytycznej, komentator ze względu na ponadczasowość koncepcji zwanej *pułapką Tukidydesa* stał się na nowo odkryty dla nauk społecznych i humanistycznych (Kimla, 2009, passim; Łęcki, 2019, passim). „Kluczem Tukidydesa” nazywam schodzenie w analizie teoretycznej do mikro-historii. Tak jak Tukidydes opisywał mechanizmy polityczne na przykładzie jednej tylko Wojny Peloponeskiej, podobnie Aron dokonuje szczegółowej egzegezy dzieła *O Wojnie* Clausewitza (Clausewitz, 2007, passim) i posługuje się redukcją analityczną, aby w tym mikroświecie szukać odpowiedzi jak działa mechanizm stosunków międzynarodowych w ujęciu socjologicznym. W *Myśleć o wojnie, Clausewitz (Penser la guerre, Clausewitz)* Aron porównuje Clausewitza i Tukidydesa. Podkreśla, że są to autorzy o absolutnie przeciwstawnych do siebie podejściach do narracji historycznej. Tukidydes, tworząc swoją pisarską opowieść, jest w niej zanurzony i subiektywnie opisując aktorów i wydarzenia stara się być jak najbardziej obiektywny w ich opisie. Clausewitz, opisując kampanie napoleońskie, chciał z założenia stworzyć – owszem też weryfikowalną obiektywnie – wielką teorię prowadzenia wojny rozumianej jako instrument polityczny (Aron, 2009, s. 33). Niezależnie czy ktoś uważa wojnę za bestialski mord, szaleństwo, aberrację (Stomma, 2014, s. 6), to niestety nie zmienia to faktu, że rządy inwestują ogromne środki z budżetu w siły zbrojne, po to by mieć możliwość ich użyć, dokładnie jako zbrojne ramię polityki. Mogli się o tym przekonać naiwni pacyfiści wierzący w przemianę wojny militarnej w konflikt ekonomiczny w 2014 roku na wschodzie Ukrainy. *O wojnie* jest fundamentem aronowskiej szkoły „analizy strategii”, w ramach której aktorzy socjo-polityczni są definiowani poprzez ich strategię kontroli nad zmianą (Pyka, 2010, XIV). Aron wychodzi od socjologii wojny.

1 Dla socjologa ciekawym obszarem badawczym są aspekty tzw. *militarized culture* (Maciejewski, Liberadzki, 2011, s. 12).

Ze zrozumiałych względów redakcyjnych jestem zmuszony ograniczyć się tylko do jednego z trzech wątków prezentowanych w czasie referatu na zjeździe.

II. Teoria socjologii wojny wd. Arona

Komentator Arona Perreau-Saussine przeciwstawiał Arona Carlowi Schmittowi, który interpretował Clausewitza w kontrze do bierności i stagnacji państwa liberalnego. Aron odżegnuje się od pozornego przymusu wyboru: albo naiwny pacyfizm, albo zbrodniczy militarizm (Perreau-Saussine, 2003, s. 622). W swojej socjologicznej koncepcji wojny, w oparciu o Clausewitza, tworzy swoistą klasyfikację wojny w oparciu o trzy konstelacje:

- wojny jako nieograniczonego pojedynku,
- wojny jako antynomii pomiędzy działaniami zbrojnymi a polityką,
- wojny jako narzędzia politycznego.

W przypadku antynomii Aron wyróżnia przeciwstawne sposoby prowadzenia wojny i polityki. Wojna to konflikt, brutalna przemoc, nieograniczoność tejże przemocy. Polityka to dialog, podstęp, umiarkowanie (por. Terry, 1986, s. 248–251). Wojna klasyczna była oparta na dwóch filarach: decyzji militarnej i zakończeniu politycznym (Aron, 2009, s. 185–1930). Aron już w swoich czasach dostrzegł inny rodzaj wojen, choć nie nazywa ich niesymetrycznymi czy hybrydowymi. Daje przykład wojny w Wietnamie.² Co znamienne dla niego dokonuje tego za pomocą analizy pojęcia teorii (postaci) partyzanta Carla Schmitta (Aron, 2009, s. 201; Schmitt, 2016, passim)

Co definiuje przebieg konfliktu wojennego? Niczym nie okiełzana przemoc? Nie. Orgie mordu możemy zaobserwować w innych wydarzeniach takich, jak rozruchy, pogromy, czystki etniczne nie odpowiadające definicji wojny nawet domowej. Tym co konstytuuje wojnę jest konsekwentna i bezwzględna determinacja w dążeniu do celu. Z jednej strony te czynniki są niezbędne do zwycięstwa i minimalizowania strat własnych, z drugiej – prowadzą powoli do eskalacji okrucieństwa. Niezależnie czy będą one ukryte w tajnych więzieniach gdzie torturuje się jeńców czy też oficjalnie nazwane „Wojną totalną”.

Zakończenie

Jakie są (w wielkim skrócie) socjo-polityczne tezy wpływające z socjologii wojny Arona? Socjolog nie godzi się na interpretowanie polityki poprzez wojnę. Wojna musi być podporządkowana polityce. Zaawansowana technika wojskowa nie tylko nie humanizuje wojny, ale prowadzi ją do coraz wyższego stopnia barbaryzacji. Zadawania śmierci przez oddalenie techniczne. Czy konflikty asymetryczne w erze cyber-wojny coś zmieniły w jego analizie? Znaczący temat wiedzy, że slogan *bombardowania chirurgiczne* – był używany już podczas II wojny światowej przez służby propagandowe Armii USA.

Ciekawą konkluzją z lektury Arona jest teza z zakresu równowagi sił. Klincz militarny może przynosić pozytywne skutki. Nie ważne bowiem czy pokój oparty jest na odstraszaniu, czy też równowadze sił. Ważne, że jest. Inaczej sprawa się ma

2 Zupełnie innym tematem jest kwestia czy wykorzystanie Internetu w konfliktach zbrojnych tak dalece zmienia charakter wojny, że tzw. wojnę hybrydową nie można uznać za zmodyfikowaną doktrynę siania terroru chaosu na tyłach wroga, którą miały prowadzić oddziały Specnaz-u w trakcie przewidywanej ofensywy Układu Warszawskiego na Zachód.

w przypadku imposybilizmu politycznego, abdykacji państwa w rozwiązywaniu problemów społecznych wykraczających poza możliwości jednostki. Taka sytuacja zawsze prowadzi do powrotu demonów totalitarnych opartych na wykorzystaniu egzystencjalnego strachu przez populistów. Socjologiczna teoria Arona w oparciu o interpretację Clausewitza jest różna od instrumentalno-etatystycznego spojrzenia Clausewitza. Francuski socjolog pozostaje przy stanowisku racjonalnym.

Bibliografia:

- Aron R. (1995). *Pokój i wojna między narodami*. Warszawa: Centrum im. Adama Smitha.
- Aron R. (2007). *La sociologie allemande contemporaine*. Paris: Quadrige/PUF.
- Aron R. (2002). *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- Aron R. (2009). *Penser la guerre, Clausewitz*. Paris: Gallimard.
- Castells M. (2003). *Galaktyka Internetu*. Poznań: Wydawnictwo Rebis.
- Clausewitz C. (2007). *O wojnie*. Kraków: Bellona.
- Gacek M. (2004). Komunikacja polityczna w społeczeństwie informacyjnym, w: L.H. Haber (red.), *Spółczesność informacyjna. Wizja czy rzeczywistość*. Kraków: Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne AGH.
- Gacek M. (2013). Socjologia polityki Raymonda Arona. *Studia Socjologiczne* 4/(211): 85–102.
- Kimla P. (2009). *Historycy – politycy jako źródło realizmu politycznego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kosiński M. (2019). *Nowy wspaniały świat*. Z dr. Michałem Kosińskim rozmawiają Dariusz Ćwiklak i Maciej Gajek, *Nesweek* 32, s. 69–72.
- Łagowski B. (2014). *Teoria i praktyka wojny, Przegląd* 4, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/bronislaw-lagowski-teoria-praktyka-wojny/> [dostęp 15.11.2019].
- Łęcki K. (2019). *Według Tukidydesa. Rozważania socjologa literatury nad Wojną Peloponeską*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Maciejewski J. (2014). *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Maciejewski J., Liberacki M. (2011). *Wstęp*, w: J. Maciejewski, M. Liberacki. (red.), *Rekrutacja do grup dyspozycyjnych – socjologiczna analiza problemu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Perreau-Saussine E. *Raymond Aron et Carl Schmitt lecteurs de Clausewitz*, www.polis.cam.ac.uk/contacts/staff/eperreusaussine/aron_et_schmitt_lecteurs_de_clausewitz.pdf [dostęp 10.04.2013].
- Pyka R. (2010). *Teoria działania i samotworzenia się społeczeństwa jako nowatorski wkład Alaina Touraine'a do współczesnej socjologii francuskiej i światowej*, w: A. Touraine: *Samotworzenie się społeczeństwa*. Kraków: Nomos.
- Schmitt C. (2016). *Teoria partyzanta*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Stomma L. (2014). *Antropologia wojny*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Terray E. (1986). Violence et calcul. Raymond Aron lecteur de Clausewitz, *Revue française de science politique*, 36/2: 248–268, https://www.persee.fr/doc/rfsp_0035-2950_1986_num_36_2_394245 [dostęp 15.11.2019].
- Touraine A. (2010). *Samotworzenie się społeczeństwa*. Kraków: NOMOS.